

ZEEWOORDEN

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij,
Johan Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe,
Fons Verheyde, Jan Seys

Wij zochten de betekenis van enkele intrigerende
zeewoorden voor je op.

CADZAND

Vandaag telt dit meest westelijk gelegen en zonnigste kustdorp van Nederland nauwelijks 700 inwoners, en is het onderdeel van de Zeeuwse gemeente Sluis. Het toeristische Cadzand-Bad staat in schril contrast met de oude dorpskern, een tweetal kilometer verderop. Wie het dorpje bezoekt, kan zich nauwelijks voorstellen wat het de voorbije eeuwen allemaal heeft moeten verduren.

CADZAND VANDAAG EN VROEGER

Het voormalige eiland Cadzand is al in de 11de eeuw bewoond door schaapherders en landarbeiders uit het graafschap Vlaanderen. De naam duikt voor het eerst op in een oorkonde uit 1111-1115. Het dorp zelf, op het hoogste punt van het gelijknamige eiland, krijgt pas echt vorm begin 13de eeuw met de bouw van de stenen vroeg-gotische Mariakerk. Vandaag is Cadzand een oase van rust, op een boogscheut van het toeristische en drukbezochte Cadzand-Bad. Hotels, restaurants en winkeltjes bepalen daar de sfeer, evenzeer als de jachthaven aan het uiteinde van het Uitwateringskanaal. Op een boogscheut vind je het Zwin natuurgebied, dat je vanaf de dijk al wandelend of fietsend kunt verkennen.

De rust op heden contrasteert met het bewogen verleden van het eiland en zijn dorp. Het eiland Cadzand lag dan ook erg strategisch, gemakkelijk vanuit zee te bereiken en vormde een uitstekende uitvalsbasis om het achterland (met bloeiende handelssteden als Sluis, Brugge, Aardenburg en Gent) te belagen. Van in de middeleeuwen tot recent ondergaat de streek met de regelmaat van de klok dan ook de uitwassen (aanvallen, plundertochten, onderwaterzettingen) van diverse conflicten. Tijdens de Honderdjarige Oorlog viel zowel de Franse als Engelse vloot regelmatig binnen. Berucht is de Slag bij Cadzand van

1337, waarbij een plaatselijk garnizoen tevergeefs poogde wraak te nemen op Engelse soldaten die er geland waren en de bevolking teisterden met dagenlange plunderingen, verkrachtingen en vernielingen.

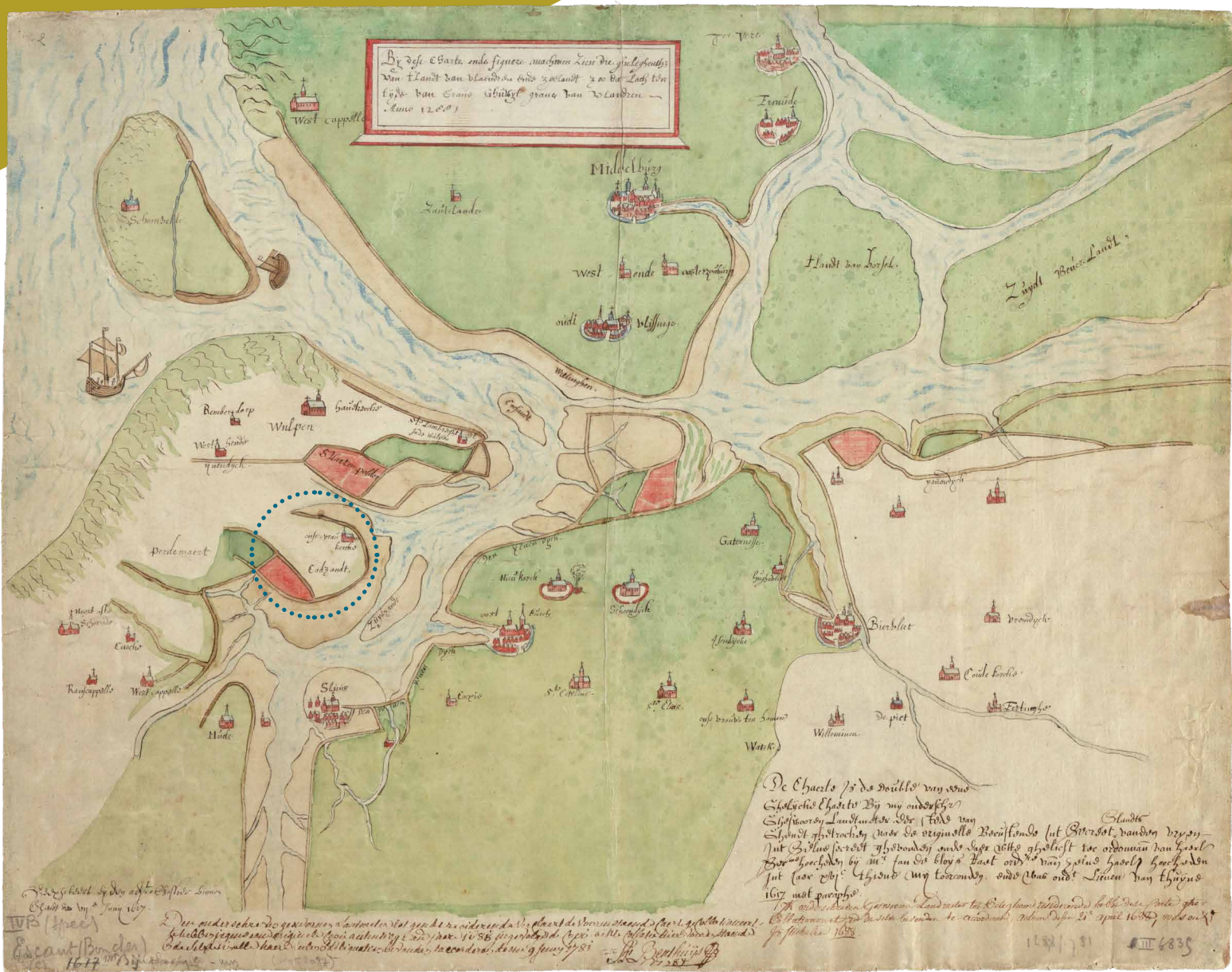
Daarnaast is het landschap er getekend door een eeuwenlange strijd met de zee: dijkdoorbraken en stormvloed die de inwoners danig op de proef stelden. In de Romeinse tijd bevond de kustlijn zich verder zeewaarts dan vandaag en bestond uit een duinengordel doorsneden met getijdengeulen. Geleidelijk aan drongen deze getijdengeulen het kustlandschap verder binnen. Dat leidde in het vroegmiddeleeuwse kustlandschap onder meer tot het ontstaan van de eilanden Cadzand, Wulpen, Zuidzande en Koezand. Ten westen van het eiland Cadzand ontstond de zeearm die de latere Zwinmonding zou vormen, in het oosten vormde het Zwarte Gat de begrenzing van het eiland. Later werd de kustvlakte steeds beter toegankelijk en bewoonbaar, wat de aanleiding was voor bedijkingen. Nog voor 1350 versmolten de eilanden Cadzand en Zuidzande. En door een verdere aangroei in oostelijke richting, slibde de getijdengeul van het Zwarte Gat geleidelijk aan dicht. Door de vorming van de Westerschelde uit de Honte, kregen alle eilanden in het mondingsgebied het in de volle middeleeuwen zwaar te verduren. Wulpen verdween. Maar ook het zuidelijker en meer beschutte Cadzand ondervond een aanzienlijke kustafslag. De meest noordelijke polders

gingen verloren, de westelijke gebieden werden bedreigd door het opschuiven van de Zwingel. Tegen het eind van de middeleeuwen bleef er van de grote (vroeg) middeleeuwse zeegaten en getijdengeulen van Sincfala en Zwin niet zoveel meer over, en was het gebied grotendeels ingepolderd.

Vandaag zijn de grenzen van het voormalige eiland Cadzand nog goed te onderscheiden in het landschap, met westelijk en oostelijk respectievelijk de inhammen het Zwin en het Zwarte Gat, en landwaarts een ringvormig inpolderingspatroon.

ETYMOLOGIE: DE BEDIJKTE ZANDBANK

Cadzand is in Nederland de officiële spelling van het Zeeuws-Vlaamse kustdorp, in België schrijft men gewoonlijk Kadzand. De naam verschijnt voor het eerst in een document uit 1111-15 in het goederenregister van de Gentse Sint-Baafsabdij en luidt daar *Cadesand* (Gysseling 1960 i.v. Kadzand). Uit die oudst gevonden vorm blijkt al duidelijk dat het toponiem een samenstelling is van *kade* en *zand*. Het eerste deel, *kade*, draagt de betekenis 'kleine dijk', het grondwoord *zand* moet begrepen worden als synoniem van *zandplaat* en *zandbank*. Andere Zeeuws-Vlaamse toponiemen met *zand* in die betekenis zijn *Koezand* voor een verdronken eilandje in de Honte tussen Wulpen en Walcheren, en *Zuidzande*, een

Kaart van de Scheldemonding: <https://uurl.kbr.be/1042796>; Referentie: Benthuyts (ca. 1781), adaptatie van de kaart van Lieven van Thuyne (1617) met een schets van het graafschap Vlaanderen in 1288 en vermelding van Kadzand. © KBR

voormalig eiland in de Zwinmondig, dat nu tot het vasteland behoort als deelgemeente van het fusiegeheel Sluis.

Kadzand was oorspronkelijk dus niet meer dan een “zand”, een zandplaat of zandbank dus, één van de vele in de delta van wat later de Westerschelde zou worden. Toen het hoogste deel van de zandplaat permanent droog kwam te liggen en met schorrenvegetatie begroeid raakte, kon het drooggevallen gebied economisch nuttig worden gemaakt, eerst voor beweiding met schapen, daarna, bij verdere ontzouting van de bodem, voor akkerbouw. Dijkjes of “kaden” moesten het eiland vrijwaren van overstroming. We kunnen de oorspronkelijke betekenis van Kadzand dus omschrijven als “de bedijkte zandbank”.

Het woord *kade* gaat uiteindelijk terug op een Keltisch woord *kajo* voor ‘haag, omheining, afscheiding’. Hoe het in het Nederlands terecht kwam, is niet helemaal zeker. Sommige etymologen nemen bemiddeling aan van het Oudfranse *kay*, *kai*, een ontlening aan de Keltische taal van de Galliërs. Volgens anderen is de omgekeerde weg net zo goed denkbaar, nl. dat het woord rechtstreeks uit het Keltisch is overgenomen in het Oudnederlands, en in het Frans daaraan ontleend (Etymologiebank i.v. Kade).

De *-d* in *kade* kan noch uit het Frans, noch uit het Keltisch komen, maar moet van Nederlandse origine zijn. Meestal ziet men *kade* als een hypercorrecte vorm van een onderliggend *ka(a)* of *kaai*. Onder hypercorrectie verstaan we een ingreep

op een woordvorm om die “correcter” of “beschaafder” te doen klinken. De bedenkers van die “correctie” zullen ambtenaren zijn geweest die oordeelden dat de vorm met ingeschoven *-d* beter paste in de kanselarijtaal dan de korte, volkstalige variant. Later verwierpen beide varianten burgerrecht in de Nederlandse standaardtaal. Zo’n on-etymologische *-d* staat ook in de toponymisch bewaarde waternaam *ede* uit *ee*, in de kustdialecten de opvolger van Germaans *ahwa* ‘water’. Ook die “gecorrigeerde” variant verschijnt al vroeg in de bronnen. Zo bijvoorbeeld de Zeeuws-Vlaamse nederzittingsnaam *Ede* (oudst bekende vindplaats 1232 *Heda*, *De Flou* i.v. *Eede*), ontleend aan een plaatselijke watergang *Ee* / *Ede*.

Een aalscholver (*Phalacrocorax carbo*) in zijn kenmerkende houding met de vleugels wijd open gespreid om ze te drogen. ©Shutterstock

AALSCHOLVER

Aalscholwers. Iedereen kent ze, al is het misschien niet bij naam. Bij de waarneming van een grote zwarte vogel met lange, gebogen nek, zittend op een lantaarnpaal of een houten staketsel met opengevouwde vleugels, is de kans immers groot dat je niet met een kraai maar met een aalscholver te maken hebt. Watervrees hebben de vogels niet, in tegenstelling tot hun krassende verwanten. En vis vangen doen ze als de beste, tot spijt van wie het benijdt!

OPVALLENDE VERSCHIJNING, TERUG VAN WEGGEWEEST

De kans is groot dat je de aalscholver te zien krijgt in zijn kenmerkende “komt allen tot mij” houding, met de vleugels wijd open gespreid. Die houding deelt hij met slangenhalvogels, pelikanen en een aantal reigers, ooievaars en gieren. Maar terwijl die exotische verwanten in deze pose vooral afkoeling of opwarming zoeken, doen aalscholwers het om te drogen. Echt nodig na het duiken is dit drogen nochtans niet. Want als het moet, kiezen ze wel het luchtruim mét het 1-3% extra gewicht aan water in de oppervlakkige laag van hun verenkleed. Een droog verenkleed voelt alleen lekkerder.

Onze aalscholver is gezegend met de wetenschappelijke naam *Phalacrocorax carbo*, wat zoveel betekent als houtschoonkleurige kaalkoppraaf. Kaal is hij niet, maar vermoedelijk bracht de in broedkleed wit uitkleurende kopbevedering van de continentale Europese aalscholver de naamgever op deze gedachte. Nauwelijks enkele tientallen jaren geleden, ging het de aalscholver niet voor de wind. Vervolging, slechte waterkwaliteit en vervuulende stoffen die de voortplanting in het gedrang brachten, maakten het de soort toen knap lastig. Maar intussen is het tij gekeerd en is de soort weer alomtegenwoordig. Terwijl Vlaanderen sinds 1965 lange tijd geen natuurlijke broedkolonies meer kende, is het broedbestand er

sinds 2006 weer aangegroeid tot meer dan duizend paartjes.

OPPORTUNISTISCHE SCHROKOP

Aalscholwers zijn opportunistische viseters. Ze eten wat de pot schaft, zo'n 250-600 gram vis per dag. Van de meer dan 115 verschillende prooisoorten die in Europa zijn vastgesteld, dienen slechts enkele als stapelvoedsel. In onze zeegebieden zijn dit platvissen (schol, bot, tong, schar) en grondels. In zoetwatergebieden vooral voorn, pos, baars, snoekbaars, spiering, brasem en karperachtigen. Ook aal of paling, wat dacht

je, zal een aalscholver niet versmaden. Vooral jonge vis staat op het menu, eerder zelden vangt een aalscholver platvisjes van meer dan 15 cm lang. Uitzonderlijk zijn ook wel platvissen van ca. 30 cm of palingen van 50 cm in magen van aalscholvers gevonden.

Dankzij de gezaagde snavelrand en een gevaarlijk gekromde snavelpunt is de aalscholver in staat grotere, aalgladde prooien te grijpen. Toch moet een aalscholver het bij de jacht niet in de eerste plaats van zijn snelheid of vergezicht hebben. Met ogen die er onder water vooral op gericht zijn bewegende prooien op korte afstand te ontdekken, gedraagt hij zich veeleer als een 'onderwaterreiger'. Met een relatief trage en korte achtervolging en een snelle nekstrekking grijpt hij zijn prooi. Beroemd zijn de aalscholvers die in Japan al heel lang worden ingezet om voor de mens vis te vangen. Hun 'meester' drijft ze 's nachts het water in, voorzien van een metalen ring rond de nek die is vastgemaakt aan een touw. Telkens de aalscholver een grotere vis buitmaakt, trekt zijn baasje aan de lijn en ontleent hem zijn prooi.

ETYMOLOGIE

Aalscholver is samengesteld uit *aal* en *scholver*. Het voorbepalende woord *aal* duidt erop dat deze duikende watervogel zich voedt met vis, waaronder aal of paling. Het is een recente toevoeging aan het grondwoord, pas voor het eerst in geschrifte aangetroffen in een lijst van vogelnamen, een werk van Jan Aarnout Bennet en Gerrit van Olivier uit 1822 (Etymologiebank i.v. Aalscholver).

EEN GERMAANSE WERKWOORDSTAM

Het grondwoord *scholver* in de samengestelde vogelnaam heeft een veel langere geschiedenis in onze taal. Het wordt onder verschillende gedaanten teruggevonden in Middelnederlandse bronnen, met als oudste *scholfaren* in een tussen 1301 en 1315 vervaardigde Limburgse kopie van Maerlants natuurencylopedie *Der naturen bloeme* uit 1282 (MNW i.v. Scholfaren).

Scholfaren en de ook in het MNW vermelde verkorte en gereduceerde vorm *scholfarn*, hebben burgerrecht verworven in de

Nederlandse standaardtaal als resp. *schollebaar* en *scholver*. Nog bestaande zuster vormen in andere Germaanse talen zijn Duits *Scharbe*, Fries *skolfer*, Deens, Noors en Zweeds *skarv*, IJslands *skarfur*. De Oudengelse vorm *scealfor* heeft geen nazaten in het huidige Engels, althans niet in de standaardtaal. Daar heet de vogel nu *cormorant*, hetzelfde woord als Duits *Kormoran*, een synoniem van *Scharbe*.

Middelnederlands *scholfaren*, de vroegst geattesteerde voorzaat van *scholver*, is zelf ook een samenstelling van *scholf* en *aren*. Het eerste deel daarin wordt teruggevoerd op de stam van een Germaans werkwoord **skarba(n)* 'een schrapend geluid maken', wellicht verwant met *schrabben*, *schrapen* en *schrappen*. Die laatste werkwoorden kunnen behalve op een schrapperige klank ook op een krabbende beweging slaan, maar in het geval van de vogels zal het een verwijzing zijn naar het schorre, raspende geluid dat zij in hun broedkoloniën laten horen, naar alle waarschijnlijkheid een klanknabootsing dus. Dat de -r van de oorspronkelijke Germaanse vorm **skarb* tot -l is geworden in combinaties met *-aar*, *aren* en *-er* is te verklaren door dissimilatie of ongelijkmaking van twee identieke medeklinkers binnen hetzelfde woord, een mechanisme dat bv. ook leidde tot Nederlands *mortel* uit Latijn *mortarium*.

WAT GAAT SCHUIL ACHTER -AAR?

Het tweede deel *-aar* wordt algemeen gezien als de Oud en Middelnederlandse benaming voor de arend, geattesteerd als *arn*, *aren*, *aer* (ONW i.v. Aro, Aran en MNW i.v. Aerne); in het Vroegnieuwlands van de 17^e eeuw verschijnt de vorm zonder eind-d nog een zeldzame keer als *aerne* (WNT i.v. Arend). De bovenvermelde Maerlant-kopie uit de vroege 14^e eeuw vermeldt expliciet dat de *scolfarn* een "*bastaert aar*" is (MNW i.v. Scholfaren).

Dat de naam van de koning der vogels al onderdeel was van de Germaanse basisvorm van *schollebaar*, achten de meeste etymologen onwaarschijnlijk, omdat onder de

overgeleverde vormen in de Germaanse talen alleen het Middelnederlandse en het Middelnederduitse woord *scalvaron* uitgaan op een bestanddeel dat zich laat herkennen als 'arend'-benaming. Geloofwaardiger is, zo wordt gedacht, dat het bestanddeel berust op een volksetymologische herinterpretatie, doordat men de aalscholver zag als een soort van arend.

Welk onderliggend woord of woorddeel liet zich dan opvatten als naam voor de arend? Zoals Debrabandere (2005 i.v. Schollevaze) suggereert, kan dat moeilijk iets anders zijn geweest dan het oude, tot op vandaag in het Nederlands nog productieve agentiefsuffix *-aar*, zoals in *tekenaar* en *twijfelbaar*. Een achtervoegsel dus waarmee uit werkwoordstammen substantieven worden afgeleid voor de uitvoerder van de handeling die in het grondwoord wordt genoemd. Uit dat *-aar*, al vroeg door het Germaans ontleend aan Latijn *-arius*, ontstond in het Middelnederlands een verdopte en hoogfrequent geworden variant *-er*, zoals *loper* en *visser*. Door de vormgelijkheid van het achtervoegsel met Middelnederlands *aar* 'arend' ging men in het tweede deel van *schollebaar* de vogelnaam herkennen, waardoor vervolgens ook een variant als het oude *scolfaren* kon ontstaan, met de wisselvorm *-aren* van de vogelnaam *arend*.

BRONNEN

- Debrabandere F. (2005). Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. Amsterdam, Veen.
- De Flou K. (1914-1938). Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu. Gent, Brugge, 18 delen. Indices door F. Rommel, Steenbrugge 1953.
- Etymologiebank <https://etymologiebank.nl/>
- Gysseling M. (1960). Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226). Bouwstoffen en studieën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI, 1. Brussel / Tongeren, Belgisch Universitair Centrum voor Neerlandistiek. www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=gysseling+toponymisch+woordenboek
- MNW = E. Verwijs & J. Verdam (1885-1929). Middelnederlandsch Woordenboek. 's Gravenhage. <https://gtb.ivdnt.org/>
- ONW = Oudnederlands woordenboek. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 2009. <http://gtb.inl.nl/?owner=ONW>
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998. <https://gtb.ivdnt.org/>